

РОЗДІЛ 4. ТЕОРІЯ І МЕТОДИКА ПРОФЕСІЙНОЇ ОСВІТИ

СТРУКТУРА КРИТИЧНОГО МИСЛЕННЯ ОСОБИСТОСТІ¹
STRUCTURE CRITICAL THINKING OF PERSONALITY

На підставі аналізу наукової літератури у статті розкрито структуру поняття «критичне мислення». Констатується, що в сучасному педагогічному дискурсі відсутнє уніфіковане поняття «критичне мислення особистості». Дослідники розкривають різні складники, компоненти, фази, ознаки, показники та ін. критичного мислення особистості і суб'єктів навчання. Авторами виокремлено вертикальну й горизонтальну структури критичного мислення особистості, при цьому горизонтальна структура є однаковою на кожному рівні вертикальної структури. До підструктурних компонентів належать: мотиваційно-ціннісний, когнітивний, діяльнісний, рефлексивний (за вертикальною структурою); особистісний, мисленнєвий, інформаційний, операційний блоки (за горизонтальною структурою). Аналіз значної кількості наукових розвідок присвячених окресленій проблемі дозволив виокремити змістове наповнення структурних компонентів відповідно до визначених блоків: мотиваційно-ціннісний компонент відображає мотиви, потреби, спрямованість особистості, що в нерозривній єдності впливають на мету її діяльності, визначають домінуючі позиції в процесі критичного мислення; когнітивний компонент, по-перше, містить сукупність знань про критичне мислення, його механізми і сутнісні характеристики, по-друге, синтезує мовленнєві уміння і навички, у яких реалізуються критичне мислення; діяльнісний компонент передбачає ефективне використання критичного мислення у процесі самостійної взаємодії з інформацією, самоконтролю та самокорекції, а також застосування вмінь з контролю розумової діяльності; рефлексивний компонент спрямовує особистість на критичну оцінку власної мисленнєвої діяльності, її результатів, використання набутих знань, умінь і навичок про критичне мислення на вирішення проблем і прийняття виважених рішень, створення власних ідей. Зазначено, що структура поняття «критичне мислення особистості» становить неподільну єдність її складників, ступінь зв'язків між якими дозволяє судити про її цілісність.

Ключові слова: критичне мислення, критичне мислення особистості, структура,

горизонтальна структура, вертикальна структура, компоненти.

The article reveals the structure of the concept of «critical thinking» based on the analysis of scientific literature. It is noted that today there is no unified concept of «critical thinking of the individual» in the pedagogical discourse. Researchers reveal various constituents, components, phases, signs, indicators, etc. critical thinking of the individual and subjects of study. The authors single out the vertical and horizontal structures of critical thinking of an individual, while the horizontal structure is the same at each level of the vertical structure. The substructural components include: motivational-value, cognitive, activity, reflective (by vertical structure); personal, thinking, informational, operational blocks (according to the horizontal structure). The analysis of a significant number of scientific investigations devoted to the outlined problem made it possible to single out the content of the structural components in accordance with the defined blocks: the motivational and value component reflects the motives, needs, orientation of the individual, which in an inseparable unity affect the purpose of his activity, determine the dominant positions in the process of critical thinking; the cognitive component, firstly, contains a set of knowledge about critical thinking, its mechanisms and essential characteristics, secondly, it synthesizes speech skills and skills in which critical thinking is realized; the activity component involves the effective use of critical thinking in the process of independent interaction with information, self-control and self-correction, as well as the application of mental activity control skills; the reflective component directs the individual to a critical assessment of his own thinking activity, its results, the use of acquired knowledge, abilities and skills of critical thinking to solve problems and make balanced decisions, create his own ideas. It is noted that the structure of the concept of «critical thinking of an individual» constitutes an indivisible unity of its components, the degree of connections between which allows judging its integrity.

Key words: critical thinking, critical thinking of the individual, structure, horizontal structure, vertical structure, components.

УДК 37.015.3:159.95
DOI <https://doi.org/10.32782/2663-6085/2023/62.1.18>

Бадер С.О.,

докт. пед. наук,
професор кафедри дошкільної та початкової освіти
Державного закладу
«Луганський національний університет імені Тараса Шевченка»

Починкова М.М.,

докт. пед. наук,
професор кафедри
філологічних дисциплін
Державного закладу «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка»

Постановка проблеми у загальному вигляді.

Сьогодні проблема формування критичного мислення (далі – КМ) особистості постає особливо гостро, адже змінюється роль інформації, її обсяг у житті людини та засіб взаємодії з нею. Одним з найбільш актуальних є питання пошуку чинників і засобів безпеки особистості під час інформаційної агресії, яскравим прикладом якої є дії рф

відносно України і її громадян. Таким чинником безпеки особистості від застосування ментального терору є реалізація технології формування КМ, однак, складність такого типу мислення полягає в тому, що воно не формується саме по собі, а вимагає цілеспрямованої роботи, і, відповідно, розробки системи роботи та пошуку ефективних засобів щодо реалізації такого завдання. Однак, перш ніж розпочати таку роботу, необхідно визначити структуру поняття «критичне мислення особистості».

¹ Публікація містить результати досліджень, проведених при грантовій підтримці Національного фонду досліджень України за проектом 2021.01/002

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Визначенню сутності поняття «КМ» присвячено значну кількість наукових розвідок таких вітчизняних і зарубіжних дослідників різних галузей знань (педагогіки, психології, предметних методик), зокрема: Дж. Браус, Т. Воропай, Д. Вуд, Дж. Дьюї, А. Кроуфорд, М. Ліпман, Д. Макністер, С. Метьюз, Р. Поул, Д. Халперн, Л. Києнко-Романюк, О. Пометун, С. Терно, О. Тягло та ін.

Науковці визначають структуру КМ за різними аспектами на основі: педагогічної взаємодії (М. Варлакова); критичного підходу до структури КМ майбутніх фахівців (Л. Ткаченко); деталізованої класифікація провідних ознак (Л. Києнко-Романюк); основних напрямів аналізу критичного мислення (І. Горохова); компонентів у структурі критичності мислення (О. Керімов); аспектів розробки програм для здобувачів освіти (М. Ліпман) та ін.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Проте, незважаючи на значну кількість науково-методичних праць з цієї проблеми, на сьогодні не має єдиної думки щодо визначення цього поняття в науковому педагогічному дискурсі з одного боку, з іншого – малодослідженим залишається структура критичного мислення особистості.

Ґрунтовний аналіз сучасного науково-педагогічного поля, здійснений нами у дисертаційному дослідженні [8], дозволяє визначити сутність поняття «КМ особистості» – це *тип мислення людини, що на основі поєднання логічних, рефлексивних та творчих навичок у процесі самостійного пізнання дійсності дозволяє робити аргументовані оцінки і висновки, приймати обґрунтовані рішення, створювати нові ідеї в умовах інформаційної невизначеності й суперечливості* [8, с. 3].

Мета статті – визначити сутність поняття «критичне мислення особистості» та характеризувати структуру такого типу мислення людини.

Виклад основного матеріалу. На підставі аналізу поглядів науковців на зміст і структуру поняття «КМ», нами було визначено горизонтальну й вертикальну структуру КМ особистості, яка буде однаковою на кожному рівні вертикальної структури. Розкриємо її більш докладно.

С. Терно представляє структуру КМ через два блоки: змістовий та операційний.

До змістового блоку КМ зараховує: 1) загально-методологічні принципи (переконавання в необхідності самокорекції методу дослідження, увага до процедури дослідження; урахування інших думок; готовність бути критичним не лише щодо інших, але й щодо себе); 2) стратегії (розділити проблему на частини; розв'язати більш прості проблеми, що відбивають деякі аспекти основної проблеми на частини; використати смислові та графічні організатори, щоб представити проблему різними

способами; розглянути окремі випадки, щоб «відчути» проблему; аналіз засобів та цілей).

Операційний блок становлять уміння з контролю розумової діяльності та її самовдосконалення: 1) уміння бачити проблему, діалектичний зв'язок між суперечностями; 2) доводити – добирати прийнятні, відповідні та несуперечливі аргументи; 3) знаходити контраргументи; 4) помічати факти, що суперечать власній думці; 5) обґрунтовувати; 6) оцінювати – вибирати одну з альтернатив, усвідомлювати обмеження, що накладаються на висновок (істинність висновку за певних умов); 7) уміння спростовувати (фальсифікація); 8) узагальнювати; 9) будувати гіпотези; 10) робити висновки [14, с. 14].

З метою кращого розуміння структури КМ розкриємо якості, властиві критично мислячій людині. Так, Д. Халперн, спираючись на власні дослідження та дослідження інших психологів, виокремлює шість таких якостей: 1) готовність до планування, адже планування – перший і дуже важливий невидимий крок до формування КМ, що зумовлює необхідність розвивати звичку планувати; 2) гнучкість: готовність розглядати нові варіанти, намагатися щось зробити інакше, змінювати власний погляд. У цій якості протиставляються люди з обмеженим розумом людям з відкритим розумом; 3) наполегливість: ця якість украй важлива для досягнення успіхів у навчанні, з нею пов'язані готовність долучитися до вирішення задачі, що потребує напруги розуму; 4) готовність виправляти власні помилки: люди, які мислять, замість того, щоб намагатися виправдати власні помилки, вміють їх визнавати й тим самим учаться на них. Такі люди можуть визнати свої стратегії неефективними й відкинути їх, обираючи нові й удосконалюючи власне мислення; 5) усвідомлення: спостереження за власними діями під час руху до мети. Критично мислячі люди розвивають у собі звичку до самоусвідомлення власного мисленнєвого процесу; 6) пошук компромісних рішень: критично мислячій людині в сучасному світі необхідно володіти і добре розвинутими комунікативними навичками, і вмінням знаходити рішення, які могли б задовольнити більшість [20].

М. Кебас, фахівець з розвитку критичного та системного мислення, зазначає, що людина, здатна мислити критично, вміє: спостерігати й бути уважною до деталей; уважно й зосереджено вивчати інформацію; швидко вивчати інформацію; швидко визначати найважливіше, не розсіюючи уваги на другорядне; реагувати на ключові моменти повідомлень; без особливих зусиль обґрунтовувати свою думку; застосовувати аналітичні навички в найрізноманітніших ситуаціях [5]. До цього ж додається низка допоміжних умінь, що формують розвиток КМ: грамотно висловлюватись; бути переконливим; ефективно інтерпретувати; виносити власні судження;

аналізувати і критикувати; приймати ефективні рішення; бути розважливим; міркувати логічно [5].

С. Терно виокремлює такі характеристики людей, які критично думають: чесні перед собою; відкидають підтасування; переборюють плутанину; ставлять запитання; роблять свої висновки на очевидних фактах; стежать за зв'язком між явищами; інтелектуально незалежні [13, с. 7]. При цьому науковець виокремлює дослідницькі навички, що їх використовують у КМ: спостереження, порівняння, оцінювання, визначення, розпізнавання, асоціювання, узагальнення, прогнозування, застосування, отримання [13, с. 7].

Д. Халперн характеризує КМ як упорядкований процес мислення, який можна розглядати як алгоритм: Яка мета? – Що відомо? – Які навички мислення дозволять вам досягнути поставленої мети? – Чи досягнута поставлена мета? [20].

Цю думку розділяє Г. Ущаровська, яка справедливо зазначає, що «в рамках КМ проводиться аналіз міркувань не лише з боку логіки як науки, але і в окремих гуманітарних, соціально-політичних, природничих сферах з урахуванням суб'єктивного, особистісного фактора суб'єкта, який розмірковує, приділяючи увагу аналізу різних видів помилок у процесі міркування. Разом з тим одна з найважливіших особливостей КМ полягає в тому, що воно вчить аналізу і конструюванню міркувань, отриманню знання незалежно від професійної сфери діяльності. У межах вивчення КМ розглядаються такі питання: «як?», «коли?», «чому?»» [16, с. 73].

Сучасні дослідники, зокрема С. Терно, визначають такі властивості КМ: усвідомленість, самостійність, рефлексивність, цілеспрямованість, обґрунтованість, контрольованість, самоорганізованість. Розглянемо ці властивості більш докладно, оскільки вони відіграють ключову роль у структурі КМ.

Усвідомленість. Академічний словник розкриває поняття «усвідомлення» – дія за значенням усвідомити; усвідомити див. усвідомлювати; усвідомлювати – осягати розумом, сприймати свідомо, розуміти значення, сенс чого-небудь; осмислювати [10]. На думку С. Терна, «Без усвідомленості не може бути справжньої самостійності, рефлексивності (самоаналізу), цілеспрямованості, обґрунтованості, контрольованості та самоорганізованості. Усвідомленість уможливує реалізацію інших властивостей КМ, спираються на неї та витікають з неї» [15, с. 31]. На підставі аналізу наукових досліджень науковець зазначає: «Усвідомлення призводить до рефлексивності, контрольованості та самоорганізації» [15, с. 32].

Самостійність. С. Терно зазначає, що «самостійність характеризується вмінням людини ставити нові завдання й розв'язувати їх, не користуючись допомогою інших людей» [15, с. 33]. Така характеристика дозволяє прийняти ідеї та переконання

іншої людини, якщо вони підтверджують власні висновки, відповідають особистим цінностям та переконанням, Є. Архіпова, О. Ковалевська, цитуючи К. Попера, зазначають: «КМ не зобов'язане бути зовсім оригінальним: ідея або переконання іншої людини можуть бути прийняті як власні висновки, тому що це немов підтверджує обрану позицію у вирішенні визначеного питання. Людина, яка мислить критично, може розділяти чийсь думку, але ґрунтує свій вибір на самостійних висновках. Самостійність, таким чином, є перша і, можливо, найважливіша характеристика КМ» [1, с. 35].

Рефлексивність. Розглядаючи це поняття, необхідно розтлумачити дефініції «рефлексивність» і «рефлексія», оскільки багато дослідників уживають їх як синонімічні. Узагальнюючи погляди учених на ці поняття, Є. Заїка та О. Зімовін зазначають: «рефлексивність особистості – це її здатність до спрямування власної діяльності на саму себе, на власні особливості стосовно уможливлення самоконструювання, саморозвитку, самопричинення, хоча її розгортання може мати не лише конструктивний, а й деструктивний характер. Таким чином, рефлексивність, на відміну від динамічності, дискретності та спрямованості рефлексії, характеризується інтегрованістю, системністю та континуальністю. Вона є узагальненою можливістю рефлексії та, на відміну від неї, співвідноситься не з конкретним змістом діяльності, а із метасистемною цілісністю особистості. Як інтегральна властивість вона домагається спрямування власної активності на саму себе» [4, с. 92].

Іншим боком рефлексивності є *цілеспрямованість*, але не протилежністю їй, а іншою стороною самостійності. Цілеспрямованість у «Словнику української мови» розкривається як «прагнення до певної мети, підпорядкованість їй дій, думок та ін.» [11].

Обґрунтованість. С. Терно зазначає, що рефлексія «породжує обґрунтованість, оскільки розглядає форми мислення та його підстави, виявляє межі достовірності та застосування шляхом критичного аналізу знання й методів пізнання» [15, с. 36]. Обґрунтованість належить до понять логіки.

Тож, одне із завдань формування КМ особистості – навчити спиратись на обґрунтованість мислення, роботи обґрунтовані умовиводи.

Контрольованість. На доведення тісного зв'язку контрольованості з рефлексією С. Терно спирається на тлумачення у філософському словнику: «рефлексувати – це означає звертати свідомість на саму себе, розмірковувати над своїм психічним станом, а тому впливати на самого себе» [15, с. 36].

Самоорганізованість. Дослідники розуміють поняття «самоорганізація особистості» передусім як здатність управляти власним часом, «структуризація особистого часу, тактичне планування і стратегічне цілепокладання» [17].

Розкриємо більш докладно стратегії КМ. Науковці стверджують, що формування КМ, потребує спеціального, цілеспрямованого навчання стратегій навчання, тобто різних способів оволодіння матеріалом, роботи з інформацією. Так, Д. Халперн зазначає: «Можна знайти чимало підтверджень тому, що якби цих студентів, які слабко встигають, учили як слід працювати з навчальним матеріалом, більше число їх змогло б завершити свою освіту» [20, с. 151]. У процесі навчання КМ важливим є опанування евристичними правилами розв'язування проблем або роботи з інформацією, у науковій літературі їх називають евристичними. С. Терно зазначає, що «КМ послуговується саме евристичними та напівевристичними, оскільки це мислення використовується для розв'язання складних проблем, творчих задач. Задачі, які розв'язуються алгоритмічним шляхом, – це задачі для формування базових умінь і навичок і не вимагають особливого контролю за процесом розмірковування, а лише за діями, в той час як сутність КМ полягає в контролі розумової діяльності» [12, с. 181]. Дослідник вважає вкрай важливим навчати здобувачів не лише алгоритмічних методів, а й евристичних, що, власне, і є розвитком КМ.

На думку С. Терна, самоорганізованість є результатом усвідомленості мислення, яка породжує самостійність та рефлексивність, а вони, своєю чергою, цілеспрямованість, обґрунтованість, контрольованість та самоорганізованість [15, с. 37].

Ще одним важливим складником, які відіграють велику роль у розвитку й формуванні КМ, є знання. Спираючись на А. Чемпейн, Д. Халперн наголошує, що «знання й відпрацьовані навички мислення є тією базою, на якій будується КМ» [20].

Цінними для нашого дослідження є чинники, які можуть заважати прояву КМ, визначені С. Романовою та О. Денисевич: 1. Стереотипність мислення, що виникає під натиском авторитетів. 2. Догматизм. Догматичне мислення орієнтоване на твердість позицій, однозначність, відсутність альтернатив. 3. Конформізм – неможливість протидіяти думкам інших. 4. Нерішучість. 5. Низька освіченість [9].

Варто звернути увагу на те, що дослідниці віднесли завищену самооцінку до вади, яка є противагою нерішучості й заважає мислити критично, однак, ми вважаємо цей аспект доволі суттєвим і таким, що необхідно виокремити окремим пунктом.

Уміння критично мислити дає можливість людині опрацювати інформацію, воно тісно пов'язано з креативністю та вмінням комплексно вирішувати проблеми, умінням аналізувати та мати гнучкість мислення.

Звернемо увагу на характеристики КМ, які це доводять: самостійність – мислення стає критичним, якщо має індивідуальний характер;

постановка проблеми – КМ починається з постановки проблеми; прийняття рішення – оптимальне розв'язання проблеми; чітка аргументованість – усвідомлення поліваріантності рішення будь-якої проблеми; соціальність – у процесі спілкування людина або стверджує свою позицію, або змінює її [7, с. 13–14].

КМ базується не тільки на гнучкості мислення, а й на оцінюванні власної діяльності та діяльності інших. При цьому критичність мислення передбачає опору на систему людських цінностей. Це одна з ознак, яка відрізняє КМ від інших видів мислення. Ціннісне ставлення відіграє одну з ключових ролей у критичності мислення, оскільки таке ставлення вимагає співвіднесення існуючої реальності з системою цінностей.

Отже, аналіз досліджень дозволяє умовно визначити чотири блоки у структурі КМ: особистісний, мисленнєвий, інформаційний, операційний.

До особистісного блоку належать якості, які характеризують особистість, яка критично мислить: ставлення до навчання чи професійної діяльності, бажання мислити самостійно, незалежно, правильно, розуміння тих чи тих цінностей та ін.

До мисленнєвого блоку віднесемо саме якості мислення особистості, яка критично мислить: володіння когнітивними техніками, володіння способами перевірки та оцінки достовірності інформації, знання й уміння аналізувати, узагальнювати тощо; знати й застосовувати операційні вміння з контролю розумової діяльності тощо.

До інформаційного блоку зарахуємо особливості роботи з інформацією: знання й уміння щодо засобів ефективної роботи з інформацією; володіння знаннями щодо аналізу інформації з позиції логіки і вміння знаходити протиріччя в ній та ін.

До операційного блоку належать дії людини, яка критично мислить, які переважно пов'язані з прийняттям рішення та діями в певних ситуаціях. Сюди можна віднести: знати й використовувати шляхи розв'язання проблем і оцінювати їх; знати і застосовувати стратегії роботи з вирішення проблем тощо.

Наступним кроком є визначення вертикальної структури КМ особистості.

Спочатку розглянемо структурні компоненти КМ, виокремлені вченими.

Так, Е. Глейзер визначає складники КМ таким чином: «здатність мислити критично містить три складники: 1) ставлення до розважливості розглядати вдумливо проблеми та предмети, що знаходяться в межах свого досвіду, (2) знання методів логічного дослідження та міркування, і (3) певна майстерність у застосуванні цих методів» [19].

Важливою, на нашу думку, є спроба виокремлення основних напрямів аналізу КМ: когнітивного, соціального, процедурного, здійснене І. Гороховою [3].

Науковці по-різному дивляться на структуру КМ.

За С. Брукфілдом, КМ містить три взаємопов'язані фази: 1. Виявлення припущень, які керують нашими рішеннями, діями та вибором. 2. Перевірка точності цих припущень шляхом вивчення якомога більшої кількості різних перспектив, поглядів та джерел, наскільки це можливо. 3. Прийняття обґрунтованих рішень, які ґрунтуються на цих досліджених припущеннях (інформовані рішення ґрунтуються на доказах, яким ми можемо довіряти, можемо пояснити іншим і мати хороший шанс досягти бажаних ефектів) [18, с. 14].

С. Векслер структуру КМ бачить як таку, що складається з чотирьох елементів: 1) оцінка, здійснена на підґрунті аналізу особливостей явища, виокремлення в ньому суттєвого. Вона може бути позитивною й негативною. Однак у позитивній оцінці можуть бути вказівки на окремі недоліки чи, навпаки, у негативній оцінці – вказівки на певні переваги. У цьому проявляється діалектичний характер оцінки; 2) обґрунтування оцінки, висунення доводів, з яких вона випливає; 3) ті загальні початки знань, позиції, які визначають відношення до предметів і явищ, погляди, якими керуються в процесі оцінки; 4) пропозиції з удосконалення [2, с. 121–123].

Л. Києнко-Романюк, досліджуючи розвиток КМ студентської молоді як загальнопедагогічну проблему, на підставі аналізу та узагальнень студій щодо розвитку КМ, підходів до визначення цього поняття, репрезентувала деталізовану класифікацію його провідних ознак – чотири головні компоненти та їхні складники: мотиваційний (ставлення до навчання, рівень потягу до самоствердження, усвідомлення життєвої цінності інформації, бажання перевірити свої можливості, схильність до змагання); змістовий (достатній рівень первинних знань, знання про прийоми аналітично-ментальних розумових дій, раціональні й ефективні методи навчання та самонавчання, самоконтролю та самокорекції діяльності й мислення, оцінювання значення отриманих знань); інтелектуально-процесуальний (спроможність «здійснювати процес», володіння ефективними прийомами для вирішення завдання); емоційно-вольовий (наполегливість, воля, цілеспрямованість, уміння зберігати позитивний емоційний стан під час пошуків шляхів вирішення проблеми) [6, с. 10].

Отже, аналіз розвідок, присвячених вертикальній та горизонтальній структурі КМ, дозволив нам виокремити структурні та підструктурні компоненти КМ особистості у межах нашого дослідження: *мотиваційно-ціннісний, когнітивний, діяльнісний, рефлексивний* (за вертикальною структурою); *особистісний, мисленнєвий, інформаційний, операційний* блоки (за горизонтальною структурою). Розкриємо змістове наповнення структурних компонентів відповідно до визначених нами блоків на основі праць наведених вище вчених.

Мотиваційно-ціннісний компонент є одним з основоположних у структурі КМ.

Особистісний блок: позитивне ставлення до навчання чи професійної діяльності, бажання знати про можливості КМ як засобу уникнення маніпуляції, позитивний емоційний стан у процесі навчання, спілкування з іншими, а також під час вирішення проблем і завдань. Бути розважливим, чесним у процесі мислення. Наявність цілеспрямованості – прагнення до певної мети, підпорядкованість їй дій, думок та ін., гнучкості – готовності розглядати нові варіанти, ідеї. Бачення взаємозв'язку емоцій і переконань.

Ціннісне ставлення до власної думки та думки партнера (студента, колеги, викладача, співрозмовника та ін.), процесу планування, наполегливості під час міркування, готовності виправляти власні помилки в процесі мислення, бажання мислити самостійно, незалежно, правильно. Позитивне сприйняття й усвідомлення загальнолюдських, загальноєвропейських, національних цінностей. Негативне ставлення до таких якостей, як: догматизм, конформізм, нерішучість, стереотипність мислення, низька освіченість.

Мисленнєвий блок: усвідомлення того, що процес мислення має бути цілеспрямованим, мотивованим, орієнтованим на досягнення мети; розуміння того, що володіння навичками КМ дає можливість уникнути негативного впливу інформації, маніпуляції тощо.

Інформаційний блок: усвідомлення життєвої цінності інформації, розуміння важливості вміння працювати з інформацією, ролі критичного ставлення до інформації; бажання мати знання, уміння й навички щодо ефективної роботи з інформацією;

Операційний блок: бажання приймати правильні рішення, свідомо підходити до вирішення проблем і завдань.

Когнітивний компонент містить знання про КМ, його механізми, сутнісні характеристики.

Особистісний блок: знати: як треба ставитись до думок інших; про роль мови й мовлення в процесі мислення; правила спілкування з іншими (правила ведення діалогу, дискусії тощо); про цінність думки партнера; знати раціональні й ефективні методи навчання та самонавчання, самоконтролю та самокорекції діяльності й мислення.

Мисленнєвий блок: знати: способи перевірки та оцінки достовірності інформації, аргументовано спростовувати докази; про обґрунтованість мислення і способи контролю правильності власних суджень; аналізувати факти, продукувати та організовувати ідеї (зв'язок з творчим мисленням); про ефективні способи спілкування й вирішення проблем; види запитань: види маніпуляції; про можливу хибність загальноприйнятих істин; можливості виправлення хиб у процесі мислення; про наявність стереотипів мислення; різницю між

об'єктивним фактом від суб'єктивної думки про нього, між логічним умовиводом і упередженим припущенням чи забобоном; операційні вміння з контролю розумової діяльності (за С. Терном).

Інформаційний блок: знати: способи аналізу інформації з позиції логіки і знаходити протиріччя в ній; способи роботи з різними джерелами інформації; знати про необхідність уважно й зосереджено вивчати інформацію, визначати найголовніше, реагувати на ключові моменти повідомлень; знати, що таке критичне ставлення до інформації.

Операційний блок: знати: шляхи розв'язання проблем і оцінка їх з метою вибору оптимального; знати про можливість приймання самостійного рішення та про необхідність прийняття його наслідків; знати стратегії вирішення проблем; про можливість компромісних рішень; про необхідність вести бесіду через діалог.

Діяльнісний компонент передбачає ефективне використання КМ у процесі життєдіяльності та різних видів активностей особистості. Зміст цього компонента:

Особистісний блок: практично використовувати: знання щодо того, як треба ставитись до думок інших; правила спілкування з іншими (правила ведення діалогу, дискусії тощо); знання щодо раціональних та ефективних методів навчання й самонавчання, самоконтролю та самокорекції діяльності й мислення. Цінувати думки партнера.

Мисленнєвий блок: практично застосовувати: різні способи перевірки та оцінки достовірності інформації; аргументовано спростовувати докази; здійснювати обґрунтоване мислення; різні види запитань; виправлення хиб у процесі мислення; операційні вміння з контролю розумової діяльності (за С. Терном); структуру КМ, роль знань у процесі КМ; аналізувати факти, продукувати нові ідеї; використовувати: способи контролю правильності власних суджень; ефективні способи спілкування й вирішення проблем; уникати маніпуляції; визначати різницю між об'єктивним фактом від суб'єктивної думки про нього, між логічним умовиводом і упередженим припущенням чи забобоном.

Інформаційний блок: знати: способи аналізу інформації з позиції логіки і знаходити протиріччя в ній; способи роботи з різними джерелами інформації; знати про необхідність уважно й зосереджено вивчати інформацію, визначати найголовніше, реагувати на ключові моменти повідомлень; знати, що таке критичне ставлення до інформації.

Операційний блок: знати: шляхи розв'язання проблем і оцінка їх з метою вибору оптимального; знати про можливість приймання самостійного рішення та про необхідність прийняття його наслідків; знати стратегії вирішення проблем; про можливість компромісних рішень; про необхідність вести бесіду через діалог.

Рефлексивний компонент вимагає наявність таких складників:

Особистісний блок: здатність оцінити власне ставлення до думок партнера, власного мовлення й рівня спілкування, а також уміння оцінити висловлення і спосіб мислення інших, уміння обрати адекватні форми і методи оцінки через висловлення, описи, запитання та ін.

Мисленнєвий блок: критичність до дій, уміння, здатність співвіднесення знань про свої можливості; оцінка власних якостей мислення, а також якостей мислення інших людей.

Інформаційний блок: здатність усвідомлювати, вивчати, аналізувати межі необхідної інформації з метою отримання недостатньої інформації.

Операційний блок: оцінка здійснення саморегуляції та самоконтролю пізнавальної діяльності; продукувати власні ідеї.

Узагальнено зміст кожного компоненту можна представити так: **мотиваційно-ціннісний** відображає мотиви, потреби, спрямованість особистості, що в нерозривній єдності впливають на мету її діяльності, визначають домінуючі позиції в процесі КМ; **когнітивний компонент**, по-перше, містить сукупність знань про КМ, його механізми і сутнісні характеристики, по-друге, синтезує мовленнєві уміння і навички, у яких реалізуються КМ; **діяльнісний компонент** передбачає ефективне використання КМ у процесі самостійної взаємодії з інформацією, самоконтролю та самокорекції, а також застосування вмінь з контролю розумової діяльності; **рефлексивний компонент** спрямовує особистість на критичну оцінку власної мисленнєвої діяльності, її результатів, використання набутих знань, умінь і навичок про КМ на вирішення професійних проблем і прийняття виважених рішень, зокрема й у майбутній професійній діяльності, створення власних ідей.

Структура КМ особистості становить неподільну єдність її складників, ступінь зв'язків між якими дозволяє судити про її цілісність.

Висновки. Таким чином, виходячи з наукових положень щодо сутності поняття «КМ» та спираючись на наявні погляди науковців щодо структури досліджуваного феномену, структура КМ особистості має чотирикомпонентний конструкт: мотиваційно-ціннісний, пізнавальний, діяльнісний, рефлексивний компоненти, кожен з яких складається з чотирьох блоків: особистісного, мисленнєвого, інформаційного та діяльнісного.

Перспективи подальших розвідок убачаємо в теоретичному обґрунтуванні системи формування критичного мислення КМ особистості.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Архіпова Є. О., Ковалевська О. В. Критичне мислення як необхідна складова розумової діяльності в межах сучасного інформаційного суспільства. *Гуманітарний часопис*. 2012. № 2. С. 34–38.

2. Векслер С. І. Розвиток критичного мислення школярів у процесі вивчення історії. *Український історичний журнал*. 1966. № 3. С. 121–123.
3. Горохова І. В. Значущість критичного мислення для сучасних суспільства і освіти. *Вісник ХНПУ імені Г. С. Сковороди «Філософія»*. № 42. URL: <http://journals.hnpu.edu.ua/index.php/philosophy/article/view/2106>
4. Заїка Є., Зімовін О. Рефлексивність особистості як предмет психологічного пізнання. *Психологія і суспільство*. 2014. № 2. С. 90–97.
5. Кебас М. Як активізувати критичне мислення: сучасний підхід. Базові прийоми та мислення. URL: <https://eba.com.ua/article/yak-aktyvizuvaty-krytychne-myslennya-suchasnyj-pidhid-bazovi-pryntsyru-ta-grujomu/>
6. Києнко-Романюк Л. А. Розвиток критичного мислення студентської молоді як загальнопедагогічна проблема : автореф. дис ... канд. пед. наук : 13.00.01 / Інститут вищої освіти АПН України. Київ, 2007. 20 с.
7. Макаренко В. М., Туманцова О. О. Як опанувати технологію формування критичного мислення. Харків : Основа: Тріада+, 2008. 96 с. (Педагогічні інновації. Майстерня).
8. Починкова М. М. Формування критичного мислення майбутніх учителів початкової школи у процесі професійної підготовки : дис. на здобуття наук. ступ. докт. пед. наук ; спец. 13.00.04 – теор. і мет. проф. освіти, 2021. 586 с.
9. Романова С. М., Денисевич О. Розвиток критичного мислення особистості як проблема сучасної освіти. *Вісник національного авіаційного університету*. Серія: Педагогіка, Психологія. 2009. № 2. URL: <http://jrnl.nau.edu.ua/index.php/VisnikPP/article/view/2124>
10. Словник української мови : в 11 т. / АН Української РСР, Ін-т мовознав. ім. О. О. Потебні ; редкол.: І. К. Білодід (голова) [та ін.]. Київ : Наукова думка, 1970–1980. Т. 10: Т–Ф / ред. тому: А. А. Бурячок, Г. М. Гнатюк. 1979. 658 с.
11. Словник української мови : в 11 т. / АН Української РСР, Ін-т мовознав. ім. О. О. Потебні ; редкол.: І. К. Білодід (голова) та ін. Київ : Наукова думка, 1970–1980. Т. 11: Х–Ь / ред. тому: С. І. Головащук. 1980. 699 с.
12. Терно С. О. Критичне мислення: методи та стиль навчання. *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету*. 2019. Вип. 52, Т. 2. С. 183–189.
13. Терно С. О. Критичне мислення – сучасний вимір суспільствознавчої освіти. Запоріжжя : Про-світа, 2009. 268 с.
14. Терно С. О. Методика розвитку критичного мислення школярів у процесі навчання історії : посібник для вчителя. Запоріжжя : Запорізький національний університет, 2012. 70 с.
15. Терно С. О. Теорія розвитку критичного мислення (на прикладі навчання історії) : посібник для вчителя. Запоріжжя : Запорізький національний університет, 2011. 105 с.
16. Уцаповська Г. В. Проблеми ідентифікації концепції критичного мислення. *Філософія і політологія в контексті сучасної культури*. 2013. Вип. 5. С. 72–76.
17. Шамич О. М. Психологічні особливості самоорганізації особистості в параолімпійському спорті. *Актуальні проблеми психології*. Т. V, вип. 17. С. 150–158. URL : <http://www.apppsychology.org.ua/data/jrn/v5/i17/18.pdf>
18. Brookfield S. Developing critical thinkers. Teachers College, April 20th & 21st. 2012. 78 p. URL: https://static1.squarespace.com/static/5738a0ccd51cd47f81977fe8/t/5750ef2d62cd947608165cf2/1464921912225/Developing_Critical_Thinkers.pdf
19. Glaser E. M. An experiment in the development of critical thinking. New York : Teachers College, Columbia University, 1941. 212 p. (Series: Contributions to education (Columbia University. Teachers College) no. 843).
20. Halpern D. F. Thought and Knowledge: An Introduction to Critical Thinking. Third edition. Mahwah, New Jersey : Lawrence Erlbaum Associates, 1996. 205 p.